

Tóth H. Zsolt: Széttaposott ösvény

KARÁCSONY BENŐ ÉLETE ÉS MŰVE

Karácsony Benő kétszeresen is kisebbségi sorsban élt, de ennek a „kettős kisebbség”-nek az élményeit – életművének gazdag önéletrajzi vonatkozásai ellenére – sokkal áttételesebben, rejtettebben fejezte ki, mint az erdélyi magyar kultúrát a köztudat szerint karakterizáló alkotók. Így, bár sok elismerő szót leírtak róla, életműve mindmáig nem kapott kellő mélységű értékelő, monografikus elemzést. Tóth H. Zsolt könyve most ezt a hiányt pótolta.

Sokan írtak Karácsony Benőről, de bármennyire hihetetlen, nemhogy monográfia, hanem még igazán alapos tanulmány sem készült róla. Többnyire kritikákra, emlékezésekre, újságcikkekre, legjobb esetben az újabb kiadások egy-egy alaposabb utószavára támaszkodhatott Tóth H. Zsolt összegző, minden szükséges ismeretet hasznosítani kívánó monográfiája.

Tóth H. Zsolt gondosan és bőségesen összefoglalja az eddigi eredményeket, s meggyőző alapos elemzéssel mélyíti, erősíti azok érvényét. Az életmű értékelésének eddigi főbb eredményeit nem módosítja jelentősen, inkább egyes kiegészítő vonatkozásokban hoz értékes új megfigyeléseket. Éppen ez a kiegyensúlyozott, jó irodalmi érzékre, alapos elemzésekre építő, mások eredményeit szakszerűen hasznosító módszer segíti ahhoz, hogy hiteles és árnyalt képet adjon Karácsony Benő életművéről.

Könyve belső tagozódását az *életút*, *életmű* és az *utóélet* bemutatása adja. Szokatlanul konzervatív, de nem haszontalan struktúra ez.

Karácsony Benő élményköreinek, emberi magatartásának megvilágítása azért is helyénvaló, mert ő jellegzetesen olyan író, akinek az életműve tele van élményeinek közvetlen kivetítésével. Az élmény és a mű összevetése tehát segít megérteni az írói karaktert. Karácsony Benő esetében az „elveszett generáció” élményköréből és a „kettős

kisebbség"-i (azaz kisebbségi magyar és zsidó) helyzetből eredő tapasztalatoknak a hatványozódó összegződése figyelhető meg a mélyen humanista, de apatikus, determinisztikus vonásokat is bőven hordozó, „professzionális kívülálló” emberi és írói magatartásának a kialakulásában.

Tóth H. Zsolt Karácsony Benő életútjának eseményeit nyomatékosan az életmű felől szemléli, célja az író „lelki alkatának megértése”. Munkájában termékenyen világitja meg az alkat, emberi sors és esztétikai minőségek Karácsony Benőre jellemző egyéni összefonódását. Karácsony Benő „külső szemlélőként időzik saját korában”, gyakori öniróniája pedig „érzelmi túlfűtöttsége leplezésére” szolgál.

A címe szerint az életművet tárgyaló középső részben bizonyosodhatunk meg egyértelműen arról, hogy az életút és az emberi-írói karakter bensőséges ismerete nem gátolja Tóth H. Zsolt esztétikai ítélkezését. Sok-sok olyan példát idézhetnénk könyvéből, amikor ez az ismeret hathatósan segíti a felismert esztétikai jellegzetességek árnyalt értelmezését és magyarázatát. A második pályakezdetés időszakából való *Líra* című novellának „a szürrealizmusba hajló iróniája és iróniába áthajló szürrealizmusát” elemző rész, vagy a „szerző titkos ambícióit némi öngúnnyal láttató keret”-nek az értelmezése éppoly kínáló példa itt, mint *A megnyugvás ösvényein* című posztumusz regény sokat vitatott hangyaboly és tücsökdal példázatának a bravúros értelmezése.

Erénye Tóth H. Zsolt könyvének az is, hogy a minden irodalomértéshez szükséges érzékenység, empátikus ráhangolódás ellenére mindvégig mértéktartó az ítéletalkotásban. Biztos kézzel helyezi el az értékhangsúlyokat. Minden esetben alapos érveléssel teszi azokat meggyőzővé, árnyalt esztétikai elemzéssel emeli ki Karácsony Benő novellisztikájának legjobb darabjait, a *Líra* és a *Nyári délután a régi Fehérvárt* című novellákat. Ez utóbbiban pontosan jelzi a későbbi regények legfontosabb történetformáló elveinek a modellszerű megjelenését is.

Erzékletes bemutatását, alapos elemzését adja Karácsony minden regényének. Gyakran ütközteti a korabeli kritikák nézeteit, s többnyire meggyőzően alakítja ki saját álláspontját. Vitára ritkán ingerel, akkor is inkább valamely forrásának a követése vált ki ellenvetést. Például Gaál Gábornak az a kellő kritika nélkül átvett eszmefuttatása, mely szerint a korregénynek konkrétan, helyhez kötöttnek kell lennie. *Az új élet kapujában* valóban szerény értékű mű, de nem azért, mert nincs helyhez kötve, mert nem „konkrét”, hanem azért, mert belső viszonylatainak rendszere nem elég mély, nem elég gazdag.

Tóth H. Zsolt elemzéseiből szemléletesen és gazdagon bontakozik ki Karácsony Benő sajátos regényírói világa. Különösen árnyaltan rajzolja meg Karácsony regényszerkezeteinek sajátosságát: a mozaikszerű töredezettséget, a bujkáló, lappangó motívumok funkcionális alkalmazását, a „peripatetikus mozgáskoreográfiák” szerepét, egyes regények kétpólusú struktúráját. Elemzésében nemcsak a kronológikus rendet követi, hanem az ennél fontosabb, belső, alkotói rendet, összefüggéseket figyeli. Így természetes módon helyezi a pálya végére, s ezúttal esztétikai értelemben is csúcára az egymással szorosan összefüggő *Napos oldal* és *A megnyugvás ösvényein* című regényeket. Ezeknek a regényeknek az értékeket megbecsülő elemzése is helyes mértéktartást követ, pontosan jelzi a belső egyensúly-eltolódásokat is.

Hasonló biztonsággal ítélkezik keményen egyes gyengébb művekről. Joggal minősíti elemzése összefoglalásaként a „melegséget és kedves szertelenséget árasztó, felületes szórakoztatás” eszközeinek Karácsony Benő színműveit. Jó érzékkel állapítja meg azt is, hogy a *Pjotruszka* című regény első részének „modern prózapoetikai pluralizmusa” után szembetűnő törést jelent a második rész sablonos paralelizmusa.

Karácsony Benő életművének az elemzésekor Tóth H. Zsolt érzékenyen figyel ennek az életműnek a modern vonásaira is: ahol csak teheti, a mai szemlélet felé mutató elemekre irányítja a figyelmet.

A címe szerint az életművet elemző fejezet azonban a sok-sok értéke ellenére több hiányérzetet is hagy. Mindenekelőtt feltűnő, hogy szinte az erdélyi magyar irodalomból kiszakítva elemzi Tóth H. Zsolt Karácsony Benő életművét, illetve az, hogy az *Életmű* című fejezet feltűnően kerüli az irodalomtörténeti jellegű összefüggések, párhuzamok megvilágítását az erdélyi és az egész magyar irodalom vonatkozásában egyaránt. Túlságosan belterjesen, önmagában nézi Karácsony életművét. Szükségképpen utal ugyan egyszer-kétszer másokra is, például Tamási és Nyíró pikareszk jellegű regényeire, de gazdagabb, mélyebb irodalomtörténeti összefüggéseket ebben a fejezetben nem tár fel. Ez a zárt módszer az életművön belül dicséretes módon érvényesített értékszempontnak is visszafogja a tágabb érvényességét. Nem látjuk az irodalomtörténeti viszonyítások rendjében Karácsony életművét.

Gazdagabb lehetne a könyv elméleti alapvetése is. Tóth H. Zsolt joggal emlegeti a generációs regény, korszakregény, a főként a pikareszk és a robinzonád fogalmát. Az egyes Karácsony-művek pikareszk vonásait viszonylag gazdagon bemutatja, hasznosítja Szabolcsi Miklósnak *A clown mint a művész önarcképe* című könyvét is. Finom megállapítása, hogy az *Utazás a szürke folyón* című regény hőse, Sebestyén gyógyszerész már nem „picaro”, hanem „clown”: „a picaro kívülállásával szemben a clown már inkább kirekesztettséget szenved el”. Elmulasztja azonban Tóth H. Zsolt az általa emlegetett regényfogalmak alaposabb elméleti és történeti megvilágítását, pedig éppen ezáltal mutathatna rá még pontosabban Karácsony Benő művészetének sajátos vonásaira. Maga Karácsony is utal regényeinek szövegében a pikareszk és a robinzonád tudatos egyéni hasznosítására (*A megnyugvás ösvényein*).

Végül hiányolom Karácsony nyelv- és művészetének alaposabb feltárását. Tóth H. Zsolt sokszor utal e művek hangulatosságára, humorosságára, de megállapításai többnyire megmaradnak a kijelentések szintjén. Az életmű egyik karakterisztikus jegyének árnyaltabb megragadását segítené pedig a humoros esztétikai minőség Karácsony Benő műveire jellemző sajátosságainak a feltérképezése, a sokkal gazdagabb nyelvi, stilisztikai elemzés. Erősen kínálkozik például a Tamási humorával való alaposabb összehasonlítás.

Feltételezhető, hogy a monográfia szerzőjének is volt némi hiányérzete a Karácsony Benő életművét taglaló második nagy fejezet lezárása után, mert a harmadik fejezet nemcsak a címe által jelzett *utóélet* bemutatása, hanem sok vonatkozásban új metszetű áttekintése is Karácsony életművének. Kár, hogy e gazdag zárófejezet megállapításai nem épültek bele szervesen az elemzésekbe. Olykor, mint például *A megnyugvás ösvényein* című regény már említett zárórészének, Felméri Kázmér levelének értelmezésekor szinte átcúsúzik az elemzés súlypontja ide, az *Utóélet* című fejezetbe.

Egyfajta törés és aránytalanság keletkezik így a könyvben. Az *Utóélet* című fejezet az egész műnek több mint harmadát teszi ki. Ez azonban csak szerkezeti probléma. Egyébként igen fontos fejezet ez. Tanulságos a Karácsony-életmű fogadtatásának az áttekintése is, de ennél természetesen sokkal súlyosabbak azok a fejezetek, melyekben Tóth H. Zsolt összegző módon próbálja áttekinteni Karácsony Benő írói világát. Az író életfelfogását elemezve meggyőzően jut arra a megállapításra, hogy néhány alapelv – az egyéniség, természet, otthon, család – megbecsülésén túlmenően Karácsony Benő messzemenően tartózkodott a zárt világszemlélettől, s életfelfogása anarchisztikus je-

gyeket is mutat. Anarchizmusát azonban egy-két ponton eltúlozza, majd más helyen ezt meglehetősen markánsan ellenpontoszza. Magam Karácsony Benő világszemléletére a Bozóki András és Sükösd Miklós tanulmányából átvett anarchizmus fogalomnak csak a tágabb értelmezését tartom idekapcsolhatónak. Ennek a lényege figyelmeztetés „minden fennálló kritikai meghaladhatóságára, az emberi kételkedés kiküszöbölhetetlenségére, s bármiféle uralkodó világnézet elutasításának lehetőségére”. Csak akkor tartom helyénvalónak Karácsony Benő művészetével kapcsolatosan az anarchizmus fogalmának használatát, ha azon lényegében valóban „a birodalmi szellemiség ellentétpárját” értjük. Karácsony életművében joggal mutat ki Tóth H. Zsolt határozott alapértékekhez való ragaszkodási igényt is. Ennek nyilvánvalóságát nem vonja kétségbe az író emésztő sokféle kétely sem. Sőt, éppen a nihilizmus és a kozmikus tudat vonzása adja meg az ezekhez az alapértékekhez való ragaszkodásnak az anarchizmuson túlmutató rangját is az életműben. Vagyis az a fontos ebből a szempontból, hogy az anarchisztikus, nihilisztikus vonatkozások nyilvánvaló bősége nem érvényteleníti, hanem kiemeli, erősíti Karácsony életszemléletében azt a néhány fix pontot, melyekhez minden körülmények között ragaszkodott. Ennek a világszemléletnek pontos, szép értelmezését adja Tóth H. Zsolt könyve. Végeredményben meggyőzően oldja fel azokat az ellentéteket, melyeket a szakirodalom oly nagy bőségben tárt eléje.

Karácsony Benő identitástudatának az elemzése is árnyalt. Talán csak fogalmazási sutaság az, hogy ebből identitás-zavarnak, identitás-bizonytalanságnak látszhat, ami magasrendű tágasságként értelmezhető. Karácsony Benő nem volt hajlandó szétválasztani kettős identitását, sem zsidóságot, sem magyarságot nem vállalta kizárólagosan, egyformán elzárkózott mindkét nacionalizmustól is. Ez a magatartása úgy értelmezhető az ő életművének logikája szerint, hogy megtagadta a „birodalmi szellemiség” választásra kényszerítő utasítását.

A monográfia harmadik nagy fejezetének kiemelkedően érdekes része a *Rokonítási lehetőségeket* számbavevő utolsó rész. Sok mindent pótol itt abból a szerző, amit hiányolhattunk könyvének törzséből. Gazdagon sorakoztatja föl a párhuzam-lehetőségeket, sok vonatkozásban megváltoztatja, finomítja és kiegészíti a szakirodalom eddigi jelzéseit. Különösen elgondolkodtató a Knut Hamsun–Karácsony Benő párhuzam alapos elemzése, s több egészen távoli analógia bemutatása, illetve a közelebbieik közül az erdélyi pikareszk változatainak rövid számbavétele.

Tóth H. Zsolt általában gazdagon idézi a szakirodalmat, maga sem bánik takarékosan a szóval, könyve olykor határozottan bőbeszédű, nyugalmasan elbeszélő vagy szembeesítő jellegű. Fogalmazása viszont világos, könnyen érthető. A *Széttagosított ösvény* egészében alapos és hiteles munka. (*Balassi Kiadó, 1994*)

Görömbei András